

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MODERNE BYHISTORIE

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

ÅRSMØDE I VIBORG 1988

MODERNE BYHISTORIE

**DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING
ÅRSMØDE I VIBORG 1988**

**Støttepapirer til drøftelserne
af udvalgte temaer**

Årsmødets emne

I de senere år har DHF's årsmøder været samlet om et fællesemne. I Åbenrå 1987 var emnet: samarbejdet mellem de forskellige institutioner og de forskellige foreninger.

I fortsættelse af dette er emnet i år moderne byhistorie, dvs. fra o. 1870 til i dag. Det er et emne, der ofte forsømmes i det byhistoriske arbejde; det er samtidigt et emne, der nødvendiggør samarbejde mellem institutioner og foreninger.

Moderne byhistorie vil gribe ind i alle institutioners og foreningers arbejdsområde. Det er ydermere et område, der er forsømt i den lokalhistoriske forskning og lokalhistoriske historieskrivning. Naturligvis er der sket noget, men ikke i et omfang, der svarer til byernes placering i dansk historie i de sidste 100-150 år. Der har foregået et stort indsamlingsarbejde (fx. af billeder, foreningsarkiver, erindringer); men det indsamlede er kun i ringe grad blevet bearbejdet.

Det viser sig bl.a. derved, at mange byhistorier bliver samlinger af faktuelle oplysninger, når man kommer efter 1870. Det viser sig også derved, at der kun kommer få afhandlinger, der tager emner op fra perioden.

Det er på den anden side tydeligt, at perioden kun kan behandles, hvis man på samme tid udnytter både arkiver, museer og etnologiske undersøgelser. Der kan føjes til, at arkitektur, byplanlægning, sider af politisk videnskab, erhvervsliv m.m. også må med.

Denne alsidighed gælder naturligvis først og fremmest store almene byhistorier. Den vil imidlertid også være påkrævet ved en lang række enkeltartikler.

Årsmødeemnet skal tjene til at stimulere en indsats inden for moderne byhistorie. Gennem nærmere omtale af

Assens 1953.

Gadeføringen viser, at det er en gammel by. Men her er alt det, der kom til i vor periode: rutebilstation, pengeinstitutter, sygehus, teatersal, fabrikker, teknisk skole, alderdomshjem, jernbanestation m.m.

en række temaer vises, hvad moderne byhistorie kan arbejde med. Gennem de emner, den skal tage op, udvælgelsen af kildematerialet og fremstillingens eller formidlingens former tvinges de forskellige institutions- og foreningstyper til at arbejde sammen.

Disse valgte temaer - der kunne også have været valgt andre - viser, hvordan forskellige emner fletter sig ind i hinanden. De viser også, at der i mange tilfælde kræves erfaring og viden hentet fra flere discipliner og områder og dermed forskellige institutioner.

Det er imidlertid væsentligt, at der sker en afvejning over for det samfund, der ligger uden for byen. Her tænkes ikke alene på den nærmeste omegn (fik man en valgmenighed, fordi byen lå omgivet af et grundtvigsk bondeland? Var der et politisk modsætningsforhold?); men også på spørgsmål som fx.: fik man mellemskole lige så hurtigt som i andre byer? Hvor lang tid var funkismøbler, rejsegrammofoner om at brede sig fra hovedstaden til byen? Var der flere eller færre tyverier end i andre byer? Hvilke film spillede byens biograf, var det kun folkekomedier, der nåede frem eller var det også de store kunstneriske film? Hvornår blev "Alexanders ragtime band" og andre jazz-melodier spillet første gang i pavillonen?

Det er givet, at sådanne synspunkter skal med (det har ikke været skik hidtil). Det er imidlertid også givet, at der skal findes et balancepunkt, hvis det ikke helt skal tage magten.

Byens afgrænsning

Et meget vanskeligt problem er bestandig: hvor er byens afgrænsning? Før vi fik storkommunerne ses problemet tydeligt; de fleste byer havde forstæder, der økonomisk og i indbyggernes dagligdag var så sammensmeltet med den gamle bykerne, at det hele i realiteten - undtagen ved kommunalvalg og når det gjaldt en række institutioner - blev opfattet som en helhed. Omvendt vil andre kommuner i dag række så langt ud, at dele af kommunen er det frie land.

At lade byhistorier alene tage det med, der ligger inden for kommunegrænsen kan være rimeligt for tiden o. 1870. Når det gælder perioden f.eks. 1914-70, vil det være uheldigt at se bort fra forstæderne; de var i mange tilfælde helt integreret med den gamle, centrale by. Dette aspekt har overalt i den vestlige verden voldt og volder meget store vanskeligheder.

Hvordan skal det organiseres?

Det er klart, at der kan forekomme enkeltpersoner, der alene kan starte hele dette arbejde og gennemføre det. Det var fx. tilfældet med Gunnar Sandfeld i Struer (Fra en helt anden tid, 1955, Nye tider, 1957); men dels overkom han alligevel ikke det hele, dels vil der kun være yderst få, der kan realisere det.

Vejen frem må være, at arkiv, museum, bibliotek, forening slutter sig sammen og danner et overordnet organ, der kan være initiativtager og mere eller mindre søge det gennemført. Det, der skal gennemføres, behøver ikke at være noget stort samlet værk om byens moderne historie. Man kan udmærket vælge et enkelt område eller en enkel side af byens udvikling - senere et andet - naturligvis kan der også køres et par områder på samme tid.

Mulighederne for at inddrage en større kreds må overvejes. Det er muligt, at man skal søge at få nogle stykker med, som - uden at være professionelle eller erfarne - kunne engageres i dele af indsamlingsarbejdet. Dette skal forstås meget vidt: ikke alene genstande og arkivalier, men også uddrag af arkivalier og aviser; måske også indsamling af erindringer.

Det kan ydermere være et spørgsmål, om vi i Fællesforeningen skal prøve at lave en art studiekredsvejledninger for sådanne grupper. Fordelen skulle være, at man ikke hvert sted skal starte fra bunden af. Vejledningerne skulle naturligvis tage det med, som "alle" ved skal med. Uden tvivl vil der dog være kildemateriale og

angrebsvinkler, som ikke uden videre kommer ind i tanken.

Alt dette vil vi tale om under møderne og ved afslutningen søndag.

Til støtte under behandlingen er udarbejdet efterfølgende støttepapirer. De er meget forskellige; men det er temaerne også. F.eks. ved alle, hvad det drejer sig om, når vi taler om boligen, men mange har ikke de komplicerede forhold omkring bystyret helt present, derfor er tema-beskrivelsen her fyldigere.

Vagn Dybdahl

Der er kun tryk på hæftets højre sider, venstresiderne er til notater.

TEMA I: Fire "faconer" på byhistorie

Temaet belyses ud fra fire moderne byhistorier. Det sker ved arkivar Jørgen Thomsen (Odense), lektor Henrik Becher-Christensen (Åbenrå), arkivar Henning Ringgaard Lauridsen (Viborg) og overarkivar Finn H. Lauridsen (Århus).

På mødet vil blive udleveret støttepapirer. Heri omtales: værkets omfang, forfatterkredsen (professionelle?) og redaktionens indsats (forudgående plan, tildanning af manuskript), emnerne, salgets tilrettelægning og resultat, økonomi (honorarer, støtte, salg direkte og/eller i boglade). Det er kun den del, der behandler tiden efter ca. 1870, der gøres noget ud af; tiden før nævnes kun kort. Museers og arkivers indsats. Indsamling af erindringer? Hvor lang tid har udarbejdelsen taget?

TEMA II: Boligen

Museumsinspektør Margit Baad Pedersen, Haslev Museum

Studiet af byens boliger

De store forandringer, der skete på alle områder i det danske samfund i slutningen af 1800-tallet, satte sig også spor i byernes boligmiljøer. Navnlige de store byer fik en kraftig befolkningstilvækst, der fysisk viste sig i opvæksten af nye bydele - og en øget befolkningstæthed i de gamle dele af byerne.

Stue o. 1910 (lokomotivfører, Struer). På bordet lysedug med petroleumslampe over. Blondegardiner og bagved gardiner med påtryk. Husfaderen og husmoderen symboliserer læsning, han har lang pibe. To af døtrene har broderi, mens den tredje spiller på citer. Trods al deres præg af arrangement oplyser sådanne billeder ofte godt om hjemmets udstyr.

Hvor den førindustrielle købstad i høj grad havde en husholdningsstruktur med store enheder - f.eks. købmandsgården og håndværkergården - blev dominansen af kærnefamilier et karakteristisk træk ved den industrialiserede købstad. Adskillelse af bolig og arbejdssted blev en realitet for langt den overvejende del af befolkningen.

En række nye bygningsformer vandt indpas i byerne - den private udlejningsejendom, villaen og byggeforeningshuset som de mest markante. Ind i dette århundrede kom det sociale boligbyggeri, og gennem de sidste 30 år har vi oplevet parcelhuskvartererne skyde op i udkanten af alle byer.

GØDE VENNER

De er sikker paa at Iaa Deres Kæbelovne og Fram-luret glædsende bliende ved at bruge

ZEBRA OVNSVØRTE

Den giver en rennende bløds, som er ganske ene-blådsende - Den renser og bevarer Jernet og gør Ovne-ne Flader fuldstøds glatte og glatte - Resultatet er luktømmet og den aftræder Ingen lide Lugt.

Ønsker De at benytte flydende Ovnsvørte, forsøg de „Zebro“

Søbers og Zebro transporteres af samme Fabrikanten - som Brasson Hotel Pødsor - Østerrikt. Beckhalls Pøse Blaat etc

Endnu mellem de to krige var kakkellovnen den dominerende varmekilde, og den skulle pudses.

I mit indlæg vil jeg præsentere etnologiens synsvinkel på studiet af boligerne. Boligen udgør et klassisk studieobjekt inden for etnologien, og variationer inden for boligens indretning og funktion har vist sig at have en nøje sammenhæng med variationer i andre aspekter af folks livsform. For alle, der skulle indrette en bolig, har der været - og er der naturligvis stadig - ganske faste normer for, hvordan boligen burde se ud, og hvilke rum man brugte ved hvilke lejligheder. At få afgrænset disse normer og sat dem i relation til variationerne i andre aspekter af folks dagligliv gennem de sidste 100 år vil være et hovedformål med studiet af boligerne.

Kildematerialet til sådanne studier må naturligvis ideelt set være direkte oplysninger fra de mennesker, der har brugt boligerne - enten i form af interviews eller erindringer. Skal materialet indsamles nu, vil man næppe kunne komme ret langt bagom 1920, men mange optegnelser ligger jo allerede i de offentlige samlinger og venter kun på, at de rigtige spørgsmål bliver stillet. Fotografier udgør et vigtigt supplement til optegnelserne, og det må heller ikke glemmes, at mange museer i deres samlinger har bohaver med oplysninger om, hvor og hvornår det har været brugt. Bohaveregistreringer i forbindelse med skifte eller konkurs udgør vigtige kilder til periodens første del, men bliver i de fleste tilfælde noget summariske hen imod århundredskiftet. Hvad angår selve bygningerne, kan kommunernes byggesagsarkiver, brandtaksationerne og kreditforeningsvurderingerne anvendes samt - ikke at forglemme - bygningerne som vi selv kan gå ud i byen og se dem.

TEMA III: Bystyre og -administration

Rigsarkivar Vagn Dybdahl, Rigsarkivet

Byens Styre

Byens styre skete ad fire spor:

1. Byrådet med dets udøvende organer (kæmner, overlærere o.s.v.)
2. Statens lokale embedsmænd (byfoged, sognepræst o.s.v.)
3. Forskellige kommissioner (ligningskommission, brandkommission, sundhedskommission o.s.v.)
4. Uformelle grupper og enkeltpersoner (håndværkerforening, fællesorganisation, konsulens bord i Harmonien).

Byrådet var valgt af borgerne og virkede på grundlag af lov af 26. maj 1868, fra 1908 suppleret med lov af 1908 om kommunale valg.

Mellem 1868 og 1908 valgtes byrådet af samtlige folketingsvælgere (25 år og mænd), der betalte skat. En mindre del af byrådet valgtes dog kun af de højstbeskattede, den større del valgtes af de højstbeskattede sammen med alle andre vælgere. I en lang række år var valgdeltagelsen meget ringe (10-15%), men op mod 1900 blev valgene partidomineret, og valgdeltagelsen steg kraftigt.

Fra 1908 fik kvinderne valgret og de højstbeskattedes dobbelte valgret bortfaldt.

Borgmesteren var formand for byrådet. Han var ulønnet, undtagen i 6 byer (Helsingør, Odense, Ålborg, Randers, Århus, Esbjerg), hvor han tillige havde en række statslige funktioner. I de øvrige byer kunne vælges hvem som helst, der derefter blev beskikket af kongen. Fra

gammel tid valgte man altid en af de kongelige, juridiske retsembedsmænd, selv om det - bortset fra de seks byer - ikke var noget krav, at det skulle være en jurist. Fra 1919 valgte byrådet borgmesteren ud af byrådets midte.

Socialdemokratiets
Hovedrengøring i danske Provinsbyer.

Op mod 1900 blev byrådsvalgene politiseret. Her er en socialdemokratisk valgplakat. Valgene var indtil 1908 flertalsvalg, dvs. at den liste, der fik flest stemmer, fik valgt alle byrådets pladser. Højre havde derfor flertallet i næsten alle købstæder; flere steder tog man dog nogle venstrefolk og nogle få socialdemokrater med på en fællesliste, og der var da fredsvalg.

Statens embedsmænd var først og fremmest dommeren, der indtil 1919 også var politimester; i de fleste tilfælde som nævnt også borgmester. Til dette kom, at han var formand for bygningskommissionen, brandkommissionen, sundhedskommissionen m.m. (de mange forskellige hver hos samme mand gør det ofte svært at holde arkivalierne adskilt!). Lokale embedsmænd var også præster, stations-

forstandere, toldinspektører, postmestere, fabriksinspektører m.m.m.

Forskellige kommissioner var sammensat af byrådsmedlemmer (eller udpeget af byrådet) og lokale embedsmænd: byfoged, kredslæge o.a. Præsten i skolekommissionen til 1933. Ligningskommissionen valgtes særskilt af alle vælgere. Menighedsråd var en hel speciel "kommission".

Uformelle grupper var og er foreninger, der ikke er dannet for at tage del i byens styre, men alligevel gør det. Det kan være handelsforeninger og håndværkerforeninger, der i hvert fald tidligere øvede indflydelse på byrådets sammensætning ved at deltage i kandidatlisternes sammensætning, ofte ganske kendt af offentligheden. Andre foreninger, der gør sig gældende, har f.eks. været afholdsforeninger, kredse inden for Rotary-klubber, vælgerforeninger. Ved siden af disse mere permanente grupper har der som i dag været lejlighedsvis sammenslutninger, der blev etableret i anledning af en bestemt sag, f.eks. et nyt gymnasium, bevarelse af byens garnison. Mens det almindeligvis ikke er et problem at sikre bevarelsen af de kommunale arkiver, er det meget vigtigt at gøre noget for at sikre arkivalierne fra sådanne kortvarige sammenslutninger.

Problemer, der kan tages op inden for temaet

1. Byrådet: medlemmer, alder, erhverv, uddannelse, fødested.
2. Hvornår blev byrådet politiseret? I hvor høj grad fulgte man en bestemt fasttømret ideologi, eller arbejdede man fra sag til sag?

3. Hvem styrede? Her bl.a. forhold mellem byråd og kommunes tjenestemænd. - Forholdet til statens embedsmænd.
4. De uformelle gruppers indflydelse.
5. Hvordan blev man tjenestemand i kommunen? Uddannelseskrav, gode "forbindelser", "indfødte".
6. Opgavernes vækst, dvs. vise hvordan flere og flere sager inddrages under både kommunestyret og/eller under den lokale statsadministration.
7. Det lokale over for amt og centraladministration. Hvordan går det med det kommunale selvstyre reelt og formelt.

Kilder: Valgliste, foreningsarkiver, aviser, Indenrigsministeriets og amternes arkiver om kommunen, byrådsforhandlingerne, kommuneregnskaber, sager vedr. stillingsbesættelse, forstædernes sognerådsarkiver, billeder. Samtaler i forbindelse med valg eller større enkeltsager.

Nyttige håndbøger:

P.F. Schou: Købstædernes forfatning og styrelse, 1901.

P. Christensen og Johs. Hansen: Kommunalkundskab, 1933. Ny udgave 1947 ved Ove Hansen, Wm. Villumsen og Oluf Bertolt, men til historie før 1933 må også førsteudgaven benyttes.

TEMA IV: Det materielle og det immaterielle grundlag
og dets rammer

Arkivar Erik Korr Johansen, Erhvervsarkivet

a. Det materielle grundlag

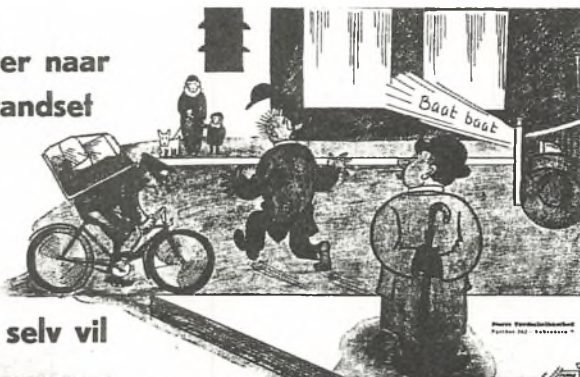
Denne side af byhistorien beskæftiger sig med, hvordan "bybilledet" har udviklet sig, og hvordan byen i tidens løb har fungeret med "faciliteter" og "bekvemmeligheder" som bo- og arbejdssted og som handels- trafik- og administrationscenter. De fysiske og tekniske rammer har i høj grad medvirket til at udvikle byens karakteristiske særpræg til forskel fra stationsbyen, landsbyen eller det åbne land.

Byerne har i de sidste 100 år i modsætning til tidligere været i stærk vækst, og ændringerne i de geografiske og materielle rammer er derfor kommet til at spille en væsentlig større rolle i dette århundredes byhistorie end før. Hvordan byens netværk og sammenhæng (infrastrukturen) er blevet udbygget og koordineret har eksempelvis været afgørende for, om byen er blevet et trafikhelvede, har fået solfattige baggårdsmiljøer, støjende arbejdspladser i boligområder, "grønne arealer" og parker og hygiejniske badeforhold.

Følgende række af stikord kan give et indtryk af, hvilke emner der hører med til denne del af byhistorien:

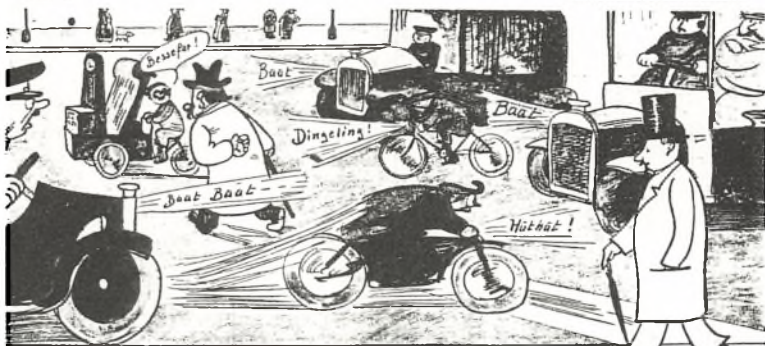
Bebyggelsesplaner og udstykninger. By og forstæder. Trafiknet. Gade- og vejanlæg. Fortove, cykelstier og P-pladser. Nærtrafik og udflugtsmål. Havn og flyvepladser. Jernbaner, rutebiler og færger. Busser. Hestedrosker og taxaer. Vognmænd og budcentraler. By- og rejsebude. Biltrafik. El- gas og vandværker. Telefoner og postvæsen. Redningskorps, brandvæsen, snerydning. Lodseri, isbrydning, told.

Gaa kun over naar
rødt har standset
Gadens
Trafik, og
grønt
lyser i den
Retning, De selv vil

Ved Færdselsuheld dræbtes her i Landet 251 Personer i 1934

Se Dem for til højre og venstre inden De krydser Gaden

De kan uden at ane det blive kørt ned bagfra. Hvis De skærer over Gaden.

Gaa lige over!

Den stigende færdsel krævede, at bystyret måtte tage hensyn til den ved gadereguleringer. At borgerne også måtte tage hensyn viser Storm P.s plakater fra 1934.

Traditionelt hører disse dele af byhistorien til de mere "kedelige", ikke mindst den del af dem, der beskæftiger sig med udviklingen af "de offentlige værker", der ofte får karakter af en kronologisk-statistisk beskrivelse af udviklingen.

I oplægget vil der blive givet nogle bud på, hvordan man kan inddrage udviklingen på disse områder i tættere sammenhæng med andre sider af byhistorien.

Også anvendelsen af forskellige typer af kildemateriale vil blive omtalt, naturligvis ikke i form af en mere omfattende gennemgang, men især med eksempler på materiale uden for bykommunens eget arkiv.

Forskningsstipendiat Ning de Coninck-Smith, Danmarks Lærerhøjskole

b. Skolen og købstaden

Formålet med dette oplæg er dels kort at omtale nogle nyudviklinger inden for den skolehistoriske forskning i de senere år, dels at henlede opmærksomheden på eksisterende kildegrupper til skolens historie.

Skolehistorien har på det seneste fået en socialhistorisk drejning, væk fra den isolerede politiske og pædagogiske historie, som har karakteriseret meget af den ældre forskning. Denne nyudvikling giver sig til kende i et ønske om at se skolens historie i en større samfundsmæssig sammenhæng, som både omfatter børns opvækstvilkår og forandringerne heri og etablering af andre børne- og ungdomsinstitutioner - fra særforsorg til fritidsorganisationer.

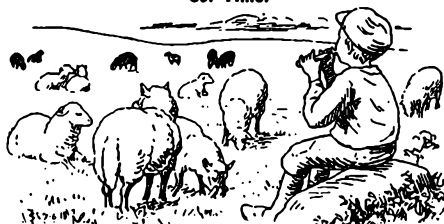
Endvidere beskæftiger den nye skolehistorie sig meget med skolens hverdag, med forholdet mellem børn og voksne og mellem hjem og skole.

Kildematerialet til skolens historie findes ofte i tilknytning til de organer som har ført tilsyn - haft magt - over skolen. Fra skolekommissionerne/skole

byråd og provst. Det er derfor vigtigt at kende skolevæsenets administrative opbygning nøje, når man påbegynder en undersøgelse af købstædernes skolevæsen.

Jeg vil derfor give et rids af den administrative udvikling fra 1814-loven - som var skolens grundlov indtil 1937 - til i dag.

59. Time.

$5+3=$	$7-5=$	$10-4=$
$4+4=$	$2 \cdot 3=$	$2 \cdot 5=$
$3+6=$	$4 \cdot 2=$	$9-6=$
$6-2=$	$3 \cdot 3=$	$3+7=$
$8-3=$	$2+7=$	$2 \cdot 4=$

60. Time.

$10-2=$	$4+6=$	$4+5=$
$10-4=$	$3 \cdot 2=$	$3 \cdot 3=$
$10-6=$	$4 \cdot 2=$	$2 \cdot 5=$
$6+4=$	$5 \cdot 2=$	$8-5=$
$5+3=$	$9-6=$	$2+8=$

Endnu langt op i tiden havde byskolerne i mange retninger præg af, at Danmark havde været et landbrugsland. Her fra den meget udbredte Fr. Friis-Petersen m.fl.: Den ny regnebog. 8. oplag 1938. En af bogens opgaver var i øvrigt: Træk 999,99 kr. fra 4.847 kr. 3 øre og find $7/8$ af det fremkomne beløb.

Efter denne oversigt vil jeg omtale skolearkiver fra enkelte skoler - eksempler hentet fra Herning, Holbæk og Randers' lokalhistoriske arkiver. Jeg vil vise, hvad man typisk kan vente at finde i disse arkiver, og hvad det kan fortælle.

Andre relevante kilder til skolens lokale historie som byrådsforhandlinger med tilhørende journalsager vil blive omtalt.

Afslutningsvis vil jeg kommentere nogle af de mere landsdækkende redskaber til hjælp i undersøgelser af købstadsskolens historie: brede fremstillinger, statistik, bibliografier og relevante tidsskrifter, som Folkeskolen.

TEMA V: Sundhed og sygdom

Lektor Knud Holch Andersen, Thisted Gymnasium

- a. Generelt om temaet: Sundhed og sygdom bør ikke betragtes som en disciplin for sig, men som en særlig indfaldsvinkel til byens historie. En egentlig forståelse og forklaringsmulighed afhænger af, at den sundhedsmæssige udvikling ses i sammenhæng med den økonomiske vækst, befolkningssammensætning, statsmagtens lokale udbygning, den kommunalpolitiske debat, og sidst, men ikke mindst, den bevidsthedsmæssige udvikling. Sundhedshistorie er et brændpunkt for særdeles mange udviklingslinjer.

1. Det danske sundhedsvæsens udvikling: Der vil blive fremlagt en kort oversigt over udviklingen af Det kgl. Sundhedskollegium/Sundhedsstyrelsen, embedslægesystemet, sundhedskommissionerne, sygehusvæsen, sygekasser m.v. I den forbindelse en karakteristik af de centrale arkivgrupper.

2. Generelle hjælpemidler: Der vil blive henvist til a. litteratur, der giver introduktion til temaet, b. samlinger af love, instrukser m.v., c. medicinsk-historisk statistik, d. trykt lokalt materiale: beretninger, vedtægter m.v.

3. Forslag til indfaldsvinkler: Formet som oplæg til diskussion; i den forbindelse drøftelse af kildemuligheder/problemer.

I: forholdet læge/patient. Herunder udviklingen i forskellige befolkningsgruppers brug af lægen, udviklingen i selve sygdomsbegrebet (bl.a. set i relation til kvin-

der, børn og gamle), mentalitetsændringer i synet på lægen/sygdom.

II: udviklingen i den almene sundhedstilstand: forklaringer på svingninger i dødelighed, herunder specielt børnedødelighed. Epidemibekæmpelse. Tuberkulose, polio, alkoholisme m.v. Barnets sundhed.

III: Myndighedernes regulering af sundhedsforhold. Sundhedskommissionens virksomhed. Den kommunalpolitiske debat omkring vandvæsen, kloakering, renovation. Opretelsen/udbygningen af hospitaler. Epidemihuse.

- § 9. Hun skal forholde sig stille og rolig paa sit Værelse og steds holde dette ordentligt og rentligt.
- § 10. Hun maa, naar hun er i sit Værelse, ikke aabne de nedrullede Jalusier.
- § 11. Det er hende forbudt ved Banken paa Vinbuerne, Kalden, ved at staa i Husets Dør eller paa Gaden, eller paa hvilken som helst anden Maade at henlede de Forbigaaendes Opmærksomhed paa sig.
- § 12. Hun maa ikke opholde sig i Værtindens Værelse.
- § 13. Hun maa ikke tilstede, at der af de Besøgende nydes Spiise eller Drikkevarer paa hendes Værelse.
- § 14. Hun maa ikke modtage Besøg i den Tid, hun har sine Forandringer.
- § 15. Hun maa ikke modtage Besøg af beskæftede Personer eller saadanne, der ikke have opnaaet den voksne Alder.
- § 16. Hun skal, naar hun viser sig uden for Huset, være rentlig og anstændig klædt og maa ikke vise sig i nogen usømmelig eller Opsigt vækkende Dragt.
- § 17. Hun skal opføre sig anstændig paa Gaden og andre Steder, som hun besøger, og maa offentlige Fruentimmer paa Gaden ikke gaa flere i Følge med hinanden.
- § 18. Hun maa ikke uden særlig Tilladelse vise sig uden for Huset efter Kl. 8 Aften om Vinteren og Kl. 9 Aften om Sommeren, dog med Undtagelse af Søndagen, da hun har Tilladelse til at være ude til Kl. 11 Aften.

Kampen mod kønssygdomme koncentrerede sig om at begrænse prostitutionen i byerne. Her et forslag fra Århus byråd 1876 om regler for prostitueredes virksomhed.

Arkivar Poul Olsen, Rigsarkivet

- b. Medicinalberetninger som kilde: I landsarkiverne opbevares en række kreds- og distriktsembedslægearkiver. Her er mange spredte oplysninger også om andet end de snævre medicinske forhold. Dette gælder i endnu højere grad i de indsendte medicinalberetninger, der opbevares i Rigsarkivet og er en central kilde til lokalhistorien, men meget lidt benyttet.

Ved et kancelli cirkulære af 20. december 1803 blev det pålagt læger at indberette om en række sundhedsmæssige forhold. Senere er fulgt utallige yderligere cirkulærer, der på den ene eller anden vis har ændret beretningernes form, givet instrukser for indholdet m.v. Medicinalberetningerne indsendtes fra de praktiserende læger til distrikts- eller stadslægen (fra 1914 kreds-lægen), som videresendte dem til fysikus sammen med sin egen beretning for distriktet. Fysikus (fra 1914 amts-lægen) sendte så bunken - igen sammen med sin egen beretning - videre til Sundhedskollegiet, fra 1907 Sundhedsstyrelsen, i hvis arkiv de findes.

Hovedindholdet i beretningerne er en beskrivelse af den almene sundhedstilstand i den pågældende praksis/distrikt/fysikat: fødsels- og dødstal, smitsomme sygdommes udbredelse, antallet af officielle ligsyn, den offentlige hygiejnes standard, læge- og hospitalsforhold m.v. Men hertil føjer sig med nogen afveksling fra distrikt til distrikt oplysninger om sociale og erhvervs-mæssige forhold, der kun vanskeligt lader sig finde andre steder.

TEMA VI: Kvarterdannelser

Arkivar Henrik Fode, Erhvervsarkivet

Kvarterdannelse er et afgørende spørgsmål for enhver byhistoriker. Hvorfor ser min by ud, som den gør? Hvorfor er den så "ujævn" med åbenbare mere eller mindre karakteristiske kvarterer, og hvorfor forslumrer et kvarter, mens et andet pludselig blomstrer op til nyt liv? Hvorfor taler vi om "sølvbryllupskvarterer" og "tilflytningskvarterer", eller "arbejderkvarterer" og om forretningsgader, industrikvarterer samt blandede kvarterer?

Fænomenet er kun beskedent studeret, da ikke blot metodik, men også det overvældende store og meget ujævne kildemateriale kan få mange til at give op på forhånd.

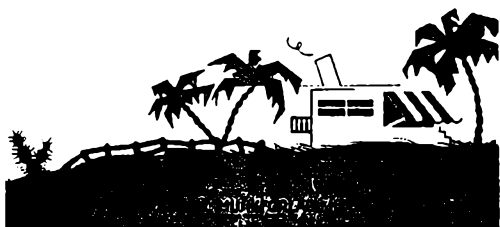
Kommunal Nybygning i Nakskov.

Boligmangel ved slutningen af 1. verdenskrig førte til, at mange kommuner kom til at virke som bygherrer. Det blev til stilsikre huse, der især blev søgt af arbejdere og funktionærer.

Under dette tema skal ikke blot de "fysiske" rammer for et kvarter udstikkes og diskuteres, men der vil også blive anlagt et "socialt" og siden et "bygningsmæssigt" aspekt på temaet.

Ikke mindst vil der blive lagt stor vægt på en gennemgang og demonstration af det brogede og righoldige kil-demateriale - trykt som utrykt:

Bykort, matrikelkort, mandtalslister, folketællinger, kreditforeningsarkivalier, boligkommissionsmateriale, udstykningsplaner fra sagførerarkiver og grundejerfore-

I byens udkant eller i forstæderne blev mange huse o. 1930 bygget som firkantede funkishuse i en etage og uden pynt. De gik snart under betegnelsen bungalows. Nodebladets eksotiske motiv erindrer om ordets og hustypens herkomst (fra Indien over England og USA).

ninger vil sammen med bygningsanmeldelser blive suppleret med lovstof og cirkulæresamlinger. Yderligere kan der peges på trykte som utrykte byrådsforhandlinger, boligforeningernes jubilæumsskrifter og arkiver foruden lokalplaner, vejvisere, skattebøger samt annoncemateriale fra dagspressen. De mange kilder rummer så meget stof, at begrebet og temaet kvarterdannelse skulle blive så konkret, at det kan tages op i lokale studiekredse.

TEMA VII: Byhistoriske fakta-samlinger

Rigsarkivar Vagn Dybdahl, Rigsarkivet

Alle, der arbejder med byhistorie, får brug for at skaffe sig fakta-oplysninger. Snart er det, hvem var dommer i 1922, snart er det, hvornår var provst NN præst i byen, eller hvor mange stemmer fik Retsforbundet i 1945. Det vil være tidsrøvende, besværligt, irriterende at skulle klarlægge dette hver gang og måske snart af den ene byhistoriker, snart af den anden.

Dette er baggrunden for, at det vil være af væsentlig betydning, at der udarbejdes sådanne lister.

Listerne kan udbygges med biografier, som f.eks. efterfølgende sider fra en samling af biografier af byrådsmedlemmer fra Århus (Borgere i byens råd, 1968).

Her er nogle eksempler på emner:

Embedsmænd:

Præster

Militære chefer

Stationsforstandere

Skoleinspektører

Toldchefer

Postmestre

Overlæger

Kredslæger

Dommere

Politimestre

Kæmnere, byrådssekretærer, kommunaldirektører

Politikere:

Folke- og landstingsmedlemmer

Borgmestre

Byrådsmedlemmer

Menighedsrådsmedlemmer

Foreninger:

Erhvervs- og interessebetonede

Ideelle

Folketal:

år for år, evt. opdelt i grupper (alder, køn osv.)

Valg, resultater til de forskellige organer

Kirker og trossamfund

Vedtægter: politi, sundhed, skole

bund samt formand for Århus Baneklub. Desuden sad han i forretningsudvalget for Århus Idrætspark.

J. blev medlem af byrådet i 1933 og sad der til 1937, men spillede ikke nogen fremtrædende rolle. Under den tyske besættelse var han vagtchef for Århus Byvagt, der blev oprettet i oktober 1944 for at holde ro og orden, efter at politiet var blevet fjernet den 19. september samme år.

A.B.

Medlem af eller byens repræsentant i Bygningskomm. 1933-37. Udv. for vandværket 1933-37. Udv. for det off. slagtehus 1933-37. Best. for Chr. d. IX's Børnehjem 1933-37. Repr.skabet for Idrætsparken 1933-37. Udv. for skovvæs. 1933-37. - Henvisninger 171, I, 503; 258, 5 og 7; 285, 18/3 1963; 458, 1963, 17-18; 480, 15/6 1965. - Portrætter Lokalhist. saml.; 171, I, 503; 258, 7; 285, 18/3 1963; 458, 1963, 17.

JENSEN, BERNHARDT,

se under borgmestrene.

JENSEN, BERNT Julius

Arbejdsmand, senere slagtehusinspektør. - Født 25. dec. 1878 i Låsby sogn, Skanderborg amt, død 23. febr. 1936 i Århus. - Forældre: husmand Niels Jensen og hustru Otine Bernsen. - Gift 8. nov. 1903 med Petersine (Si(g)ne) Marie Petersen, født 18. marts 1876 i Ry sogn, Skanderborg amt, død 25. maj 1939 i Århus, datter af husmand Laurs Petersen og hustru Kirsten.

Medlem af byrådet 1. april 1921-31. marts 1928. Socialdemokratiet.

Bernt Jensen var født på landet, men forlod hjemegnen og kom til Århus 1899, hvor han blev arbejdsmand. Han var bl. a. hos Frichs A/S, inden han i 1912 blev ansat ved Århus kommunens belysningsvæsen.

J. gjorde sig hurtigt gældende i de faglige organisationer. Allerede før han kom til belysningsvæsenet, havde han været medlem af bestyrelsen for Arbejdsmandenes Fagforening. I 1913 blev han medlem af bestyrelsen for De kommunale Arbejdsmands Fagforening, og i perioden 1919-29 var han formand. I 1919 blev han også formand for Arbejdsmandenes Fælles-

Bernt Jensen

ledelse. J. fik også andre tillidshverv; han var således formand for Arbejdernes Fællesorganisation 1920-29 og denne organisations repræsentant i bestyrelsen for Århus tekniske Skole 1928-29. Endvidere var han medlem af bestyrelserne for Socialdemokratisk Forening, nordre kreds, i slutningen af 1920'erne og for Arbejdernes Produktionsforening 1928.

Det var dog Kooperationen, der stod hans hjerte nærmest. Ved reorganisationen efter Arbejdernes Brugsforenings sammenbrud blev J. i 1922 formand for forretningsudvalget for Århus Brugsforening og bevarede denne post til sin død.

I byrådet fik J. sæde efter valget i 1921, indvalgt på den socialdemokratiske liste, og han blev genvalgt i 1925. I et lukket byrådsmode i dec. 1928 vedtog det socialdemokratiske flertal under de øvrige partiers enstemmige protest at udnævne J. til slagtehusinspektør, uden at stillingen havde været opslået ledig. Som følge af denne udnævnelse lod J. sig ikke genopstille ved byrådsvalget i 1929, og han nedlagde hovedparten af sine tillidshverv.

Også inden for afholdsbevægelsen blev han en af lederne. I 1902 var han trådt ind i Danmarks Good Templar Orden. I 1924-25 var han formand for De samvirkende Afholdsselskaber i Århus, og fra 1921 til sin død var han stortemplar (d. v. s. landschef) i D.G.T.O.

G.R.

Medlem af eller byens repræsentant i Løndv. 1921-25. *Havneudv.* 1921-29. *Udv. for det off. slagtehus* 1921-29, *formand* 1925-29. *Udv. for forsørgelsesvæs.* 1925-29. *Boligkontroludv.* 1925-29, *formand.* *Est. for arbejdsanvisningskontoret* 1925-29. - *Henvisninger* 481, 93 og bilag 1, II; 536, 1928-29, 3; 158, 34; 183, 183; 194, 24/2 1936; 480, 24/2 1936; 194, 1/3 1961; 484, flere årgange. - *Portrætter* 158, 34; 481, 93; 194, 24/2 1936; 480, 24/2 1936 og 1/3 1961.

JENSEN, CHRISTEN

Fabrikant, etatsråd. - Født 25. febr. 1837 i Dyngby, Bjergager sogn, Århus amt, død 2. febr. 1922 i Århus. - Forældre: tømrer Jens Sørensen og hustru Maren Hansdatter. - Gift 17. nov. 1876 med Emilie Augusta Kaempffe, født 16. juni 1851 i Sachsen, død 15. okt. 1934 i Århus.

Medlem af byrådet 5. jan. 1894-31. dec. 1899.

Christen Jensen, der var opvokset under meget fattige kår, gik i skole i Århus. Han kom efter sin konfirmation i smedelære 1852 og blev svend 1856; i sin læretid gik han på tegneskole. Efter læretiden tog han til København, og senere rejste han til udlandet. Han opholdt sig en del i Tyskland, hvor han arbejdede på forskellige maskinværksteder, deriblandt en geværfabrik i Berlin. Senere gik han på et par tekniske skoler. I 1862 etablerede han sig i et mindre mekanisk værksted, hvor han startede en produktion af symaskiner, som dengang var noget forholdsvis nyt. Han eksperimenterede en del; i 1863 sendte han således modeller til bagladeskyts til artilleriet og Krigsministeriet. For at få gang i foretagendet måtte han dog optage produktion af andre emner, som stampeværker, gruttekværne, radsåmaskiner, ventilations- og kombinationsovne, fritstående vaskekedler og bageovne. 1868 anlagde han sammen med cand. jur. Basse et jernstøberi og maskinværksted. Her fabrikerede han al slags støbegods og maskiner til datidens mejeri. Det var dog først i 1892, at virksomheden fik virkelig betydning; han startede da i Vestergade 21 den første hesteskosom- og bræddefabrik i Danmark. Han opgav alle de andre aktiviteter og koncentrerede sig udelukkende om den ny fabrik, der ikke alene kom til at forsyne hjemmemarkedet, men også fik en stor eksport.

Christen Jensen

J. havde mange tillidshverv. Han var medlem af byrådet 1894-99, formand for A/S Grundarealer ved Århus Å, Nordisk Assurancekompagni, Arbejdernes Byggeforening (formand 1904), Håndværkerforeningen (æresmedlem) og formand for Århus-Hammel-Thorsø Jernbane 1903-22.

J. var en mand med mange nye ideer, og han havde evner som opfinder. Han udtog adskillige patenter og modtog mange medaljer. Hans liv var et eventyr om læredrenge, der endte som etatsråd. *A.B.*

Medlem af eller byens repræsentant i Brandkomm. 1894-99. *Udv. for gasværket og den off. belysn.* 1894-99. - *Henvisninger* 480, 18/6 og 9/11 1868 og 25/11 1898; 148, 54 og 59; 480, 24/4 1902; 184, 123 og 126; 480, 23/3 1904; 172, 46; 480, 23/2 1913; 273, 126; 259, I, 269; 147, 6; 308, 1921. 343; 480, 2/2 1922. - *Portrætter* Lokallist. saml.; *Belysningsvæs.*; *Brandst.*; *Håndværkerforen.*; 480, 24/4 1902; 184, 123; 172, 46; 480, 23/2 1913; 147, 6.

JENSEN, Frederik Julius CHRistian

Kunst- og handlungartner. - Født 1. sept. 1811 i Moesgård Skovmølle, Mårslet sogn, Århus amt, død 16. juli 1873 i Århus. - Forældre: møllefæster Jens Michelsen og hustru Marie Charlotte Amalie Holm. - Gift 1° 9. juni 1837 i Vemmelev sogn, Sorø amt med Caroline Jusbine Bang,

Omslagsbillede:

Øverst rådhuset i Stubbekøbing. Opført 1860 i historiserende stil.

Nederst rådhuset i Bogense fra 1921 i periodens nyklassicisme.

Fælles for de to rådhus er, at de rummer dommerkontor, politistation, arrest, byråds kontor, kærnerkontor og byrådssal.

ISBN 87-7497-116-6
Trykt i Rigsarkivet
1988